

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

JEZIK, KNJIŽEVNOST, IDENTITET

JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

ZBORNIK RADOVA

Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

NIŠ, 2009.

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, IDENTITET
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Prvo izdanje, 2009.

Izdavač:

FILOZOFSKI FAKULTET U NIŠU
Ćirila i Metodija 2

Za izdavača:

Prof. dr MOMČILO STOJKOVIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

Dr VLADIMIR Ž. JOVANOVIĆ, docent

Urednik serije:

Prof. dr LJUBINKO MILOSAVLJEVIĆ

Uredništvo:

Prof. dr VESNA LOPIČIĆ
Prof. dr BILJANA MIŠIĆ ILIĆ
Prof. COLIN NICHOLSON
Mr DUŠAN STAMENKOVIĆ

Recenzenti:

Prof. dr DRAGANA MAŠOVIĆ
Prof. dr SAVKA BLAGOJEVIĆ

Lektori:

JANJA DIMITRIJEVIĆ (srpski)
MARTA DIMITRIJEVIĆ (engleski)

Kompjuterska priprema i grafički dizajn:
DARKO JOVANOVIĆ

ISBN 978-86-7379 -188-3
COBISS.SR-ID 172261132

Štampa: SVEN – NIŠ

Tiraž: 150 primeraka

Sva autorska prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje, fotokopiranje ili reprodukcija delova teksta.
--

SADRŽAJ

Vesna Lopičić i Biljana Mišić Ilić Istraživanja identiteta	7
---	---

JEZIK I IDENTITET

Miloš Kovačević Jezički kao osnov nacionalnog identiteta u novonastalim balkanskim državama	21
--	----

Marina Janjić i Ilijana Čutura „Granice našeg jezika su granice našeg sveta“ – na izabranim primerima srpske mitološke onomastike	29
--	----

Jordana Marković Jezik kao identifikacioni marker	42
--	----

Vladimir Ž. Jovanović Jezički identitet i globalizacija: slučaj neadekvatnog prevođenja na leksičko-morfološkom nivou	48
--	----

Jasmina Đorđević Prevod kao korak u rekonstrukciji identiteta	57
--	----

Ivana Lazić-Konjik i Mirjana Gočanin Identitet u jeziku	66
--	----

Ana Tomović The Construction of Euro-Identity, Powered by the Forces of Conceptual Integration	73
---	----

Elena Makarova The Role of English in Developing Global Integrity	83
--	----

Andelka Pejović Kulturni i istorijski identitet u ogledalu frazeologije	86
--	----

Milica Marjanović Frazeologizmi s leksemom <i>Vlah</i>	94
Violeta Stojičić Piščev literarni identitet – stilske kolokacije	103
Tatjana Ružin i Nenad Ivanović Jezik kao sredstvo preosmišljavanja identiteta književnog dela (analiza leksike prvog srpskog prevoda <i>Knjige o džungli</i> iz 1924. godine)	109
Maja Belanov Identity and Interference Errors	123
Aleksandra Genovesi-Bogićević Jezici struke i <i>bias</i> , kultura poslovanja “drugog” u okviru kursa italijanskog jezika struke iz ekonomske oblasti	131
Dragana Nastanović i Jovanka Milošević Omladinski žargon	141
Vladan Jovanović O nekim kulturološkim aspektima lingvističkih istraživanja starih sentandrejskih nadgrobnih natpisa	153
Irena Cvetković-Tepfilović Dijalekatske crte u <i>Telemaku</i> (1814) Stefana Živkovića	159
Nataša Marković O osobenostima jezičkog izraza u kontekstu društvenog i ličnog identiteta u Vukadinu Stevana Sremca	174

JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Nadežda Silaški <i>Valjak gazi punom parom</i> – metafora i metonimija u naslovima u sportskoj štampi	187
Aleksandra Erić Leksička dvosmislenost kao izvor humora u naslovima britanskih novina ..	199

Tatjana Vulić	
Jezik na televiziji	211
Tamara Vukomanović	
Vojni engleski jezik i srpski jezik - jezičko posuđivanje	219
Vladimir Široki	
Prevodni postupci pri prevođenju profesionalnih titula sa engleskog jezika na srpski	225
Natalija Brajković	
Problemi i poteškoće u procesu usvajanja ruske leksike	233
Biljana Stikić	
Počeci srednjoškolske nastave francuskog jezika u Srbiji	237
Sanja Vuletić	
Dobre i loše strane sprovođenja aktivnosti na engleskom jeziku u radu sa predškolskom decom	249
Branka Milenković	
Višestruki identitet pisanja	262
Ivana Ćirković-Miladinović	
Implications of Discourse Analysis in a Language Teaching Context ...	269
Tihomir Petrović	
Jezik školske lektire	280
Tanja Milićev i Nataša Milićević	
The Right Road Into Grammar	288
Neda Todorović	
Symmetry and Asymmetry Between a Matrix and a Subordinate Clause in English and Serbian	300
Ivana Aleksić	
Acquisition of the English Article System by Speakers of Serbian	312
Marija Ratančić	
The Subject in Serbian – the Role of Information Structure	322

Alina-Maria Zaharia	
Functions of Modal Verbs in European and British Legal Documents	328
Miloš D. Đurić	
Ka objedinjenom tumačenju identiteta složenica u diskursu elektrotehnike	336
Miloš D. Đurić i Marija Panić	
Identitet diskursnih konektiva u engleskom i francuskom diskursu elektrotehnike	344
Nikola Dobrić	
Corpus Linguistics – the Basic Form of Linguistic Analysis	359

Наташа Марковић

Институт за српски језик САНУ, Београд

О ОСОБЕНОСТИМА ЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА У КОНТЕКСТУ ДРУШТВЕНОГ И ЛИЧНОГ ИДЕНТИТЕТА У ВУКАДИНУ СТЕВАНА СРЕМЦА

Апстракт: У раду ће се анализирати особености језичког израза главног јунака у Сремчевом делу *Вукадин*. Покушаћемо да утврдимо колико спољашње околности и саговорници утичу на Вукадинов језик, пратећи граматичка и лексичка обележја. На основу језичких ситуација и говорних чинова разматраће се остваривање његовог личног и друштвеног идентитета.

Кључне речи: Вукадин, говорна ситуација, лични идентитет, друштвени идентитет.

0. О стваралаштву Стевана Сремца постоји обимна библиографија. Готово да нема књижевног критичара који није анализирао дело овог писца. Међу најзначајније студије о Сремчевом делу спадају оне које су написали Д. Вученов, А. Г. Матош, А. Радин, Г. Максимовић. Да је његово дело веома инспиративно и са лингвистичког становишта, показује и велики број истраживачких радова, у којима су анализирани разни аспекти језика С. Сремца. Тако је читав зборник „Књижевно дело Стевана Сремца — Ново читање“, објављен 1997, посвећен језику овог писца. Његова су дела инспирисана животном свакодневицом из различитих српских средина у којима је писац боравио, а неретко је у основи његовог књижевног дела лежала занимљива анегдота, од које је писац мајсторски умео да створи читаву причу, укључујући у њу аутентичне ликове из свога окружења, њихова размишљања, погледе на свет, њихов аутентичан језик.

0.1. Тема нашег рада је анализа неких особености језика у Сремчевом делу *Вукадин*¹ у контексту остваривања личног и друштвеног идентитета главног јунака, која, према нашим сазнањима, досад нису биле непосредан предмет анализе. Разматраћемо нека језичка обележја Вукадиновог говора у различитим ситуацијама, као и то у којој је мери писац употребу Вукадиновог језика користио у карактеризацији овог лика. Покушаћемо да утврдимо употребу језичког израза на различитим језичким нивоима у зависности од социокултурних компоненти одређене говорне ситуације. Циљ нам је да, пратећи граматичка и лексичка обележја, утврдимо како и колико спољашње околности и саговорници утичу на Вукадинов језик, тј. да ли је и у којој мери употреба језичких средстава условљена одговарајућом комуникативном ситуацијом и социокултурним контекстом, а с тим у вези и испољавање његовог личног и друштвеног идентитета.

¹ У раду је као извор коришћена књига *Вукадин и друге приповетке*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

1.0. Вукадин је говорни представник западносрбијанског говорног идиома. Свој друштвени идентитет одређује представљајући се као Еро: „Ја сам ти... одонуд одозго, Ера тврда вјера“ (147). Потиче из забаченог златиборског села, а становници тог подручја зову се Ерама. Ерски крајеви се одликују богатством народних умотворина, посебно епских песама и анегдота. Колективна свест нашег народа Ере перципира као бистре, лукаве, довитљиве људе, код којих је анегдота омиљени жанр свакодневне комуникације. На другој страни, Ере су, као особен етнографски тип са доминантним особинама лукавости, бистрине и сл., традиционално и предмет анегдота у другим крајевима (уп. Albini et al., s.v. Ере).

1.1. Вукадинов језички идентитет представља и сам писац, истичући да Вукадин кад год треба нешто да измоли, користи „јужно наречје“. Овај језички идиом представља говор златиборског краја, који обухвата територијалну линију Златибор–Ужице². Као најбитније црте „јужног наречја“ навешћемо дијалекатске особине³ као што су: ијекавска замена јата (*вјера, снијег, нијесам, огријати* и сл.), јекавско јотовање (*ниђе, ћео, пошјекли, доћерали, овћен* и сл.), нестабилност фонеме *x* (*оће, ајде, апс, ранити*, али и *хајдук, хоће*), постојање фонеме *ф* (*фала ти, фрајла*), али и њена замена са *в* (*вамилија, ворму*), енклитички облици заменица *нам, вам* (*ни, ви, не, ве*), сажетост вокалске групе *-ао* (*дошо, чито, кђ*).

1.2. Сремчево „јужно наречје“ које приписује Вукадину, подразумева наведене дијалекатске карактеристике, као и употребу елемената из народног фолклора. Користећи општепозната стереотипна места из народног стваралаштва и фолклора одређене језичке заједнице, Вукадин показује познавање народне духовне културе (која се чува у језику) и своју припадност тој култури (у овом случају српској, западносрбијанској). Преко употребе језичких стереотипа изражавају се колективне представе. То су устаљене везе речи (фразеолошки изрази), изреке, клетве, заклетве, форме ословљавања, екскламативни изрази и сл. (уп. Ристић 1997, 81)⁴. Вукадин употребљава говор свог родног места и народну фразеологију испољавајући своју језичку личност са свим специфичностима социјума из којег потиче⁵. Он је говорни представник руралне заједнице, носилац покрајинског говора и завичајног жаргона.

2.0. Вукадин се, као представник одређеног говора, показивао у различитим говорним ситуацијама⁶. Под говорном ситуацијом подразумева се нејезички контекст у којем се остварује споразумевање, односно говорни догађај, а њу чине следећи

² О говору ужичког краја видети обимну студију Мирослава Б. Николића, *Говор Горобиља*, СЕЗБ XIX, Београд, 1972.

³ О дијалекатским цртама Вукадина писао је Асим Пецо у *Јужнословенском филологу* LI.

⁴ Употреба језичких стереотипа је једна од карактеристика која се узима у обзир приликом анализе језичке личности, на основу теорије језичке личности коју је поставио руски лингвиста Караулов. О примени ове теорије у анализи књижевног дела видети: Ристић 1997, 73–87.

⁵ У таква места сигурно спадају и његове изјаве: „Дође ми да га млатнем ка Ерцопаћ кобилу“ (123) (Ерцопаћ је подругљив назив за човека из ужичког краја), „изешћу га ка Еро сапун, па вала, клапио му се не клапио, – платио сам га“ (159), „ћераћу га до Милићева крста“ (187) и сл.

⁶ Сваки носилац језика може се наћи у различитим говорним ситуацијама: час у школи, састанак, разговор на улици или у продавници, писмо. Правила за избор и употребу језичких средстава, с обзиром на тип говорних ситуација, носилац одређеног језичког идиома усваја у виду језичког знања и комуникативне компетенције.

нејезички елементи: оквир, као и физички амбијент, тј. место, време и околности, институционализовани амбијент — домен, делатности, друштвене улоге комуникатора, референт, тј. објекти и појмови у функцији теме саопштавања, и сцена, као прагматичко, пресупозиционо, физиолошко, психичко и социокултурно окружење комуникације (в. Radovanović, 162). Даље представљамо неке фрагменте говорних ситуација у којима је Вукадин учествовао и испољавао свој језички, лични и друштвени идентитет.

2.1.0. Једна од карактеристичних ситуација јесте Вукадинов однос према ауторитетима⁷ — родитељима, учитељима, начелнику. Ова ситуација подразумева уважавање ауторитетних саговорника, познавање и показивање културе говора и опхођења који су прихватљиви у одређеној заједници. Показаћемо како се Вукадин сналази у таквим ситуацијама.

2.1.1. Начин комуникације са родитељима представљен је у ситуацији када се Вукадин „похајдуцио“ у својој седмој години. Сам приповедач каже да је Вукадин живео и одрастао у крају где се радо слушају гусле, па је био васпитаван у епском духу и спознао је да је неправда многога права-здрава отерала у хајдуке⁸. У том смислу се може разумети надређена позиција „хајдука“, „јунака“, коју Вукадин показује у разговору са мајком и оцем:

(1) Љеб на пањ, па одмичи; у 'ајдука вјере нејма!⁹ (38); (2) Не улази, ако ти је глава мила!; (3) За онолике крвничке чибуке зар се бољем надах, Вујадине, грдан мајци!; (4) Вала, док је пушке и планине, 'ајдучке куће [нећу се предати] (39).

У ситуацији „хајдуковања“ Вукадин се не обраћа родитељима са поштовањем које налаже патријархално васпитање, него са позиције надмоћног, ословљава их именом, што се у нормалној ситуацији сматра врло непристојним и дрским.

2.1.2. Кад се околности промене (Вукадин је огладнео), мења се и његово понашање (Вукадин „се предаје“).

(обраћање родитељима)

(5) О Радојка!... Је ли вјера да ме Вујадин неће опет бити чибуком или чим другим?... Па хоћу да се предам, да будем кâ и други укућани (39).

Он се и овде користи фрагментом из народне песме „Је ли вјера“, што је неприкладно за саговорника коме је упућена. Вукадин је и даље непокоран — иако ситуација

⁷ Radovanović (163–164) наводи три релевантне категорије које се тичу говорних улога: солидарност, дистанцираност и статусну разлику, а у зависности од говорних улога учесника у конкретной говорној ситуацији у којој се говорни догађај остварује, као и од домена живота и рада у којем до комуникације долази. Један говорник се може наћи у више говорних улога, у зависности од говорне ситуације и саговорника.

⁸ Хајдуци су били одметници од турске власти који су штитили недужан народ, али су се хајдучима звали и одметници уопште, разбојници.

⁹ У Вуковим пословицама постоје облици ове пословице: „у Турчина вјере нема“ и „у Турчина и у змије љуте, у њих никад тврде вере нема“ (Карацић, 379).

тражи да се покори, да моли за опроштај и милост, он то не чини — родитеље и даље ословљава именом и обраћа им се као себи равнима.

2.2. Вукадину су статусно надређени и учитељи у школи. У комуникацији са њима је или пристојан и смиран, или непристојан и дрзак — према околностима.

2.2.1. Професор филологије гаји симпатије према њему, „јер је из краја где се најчистије говори, што је још бесмртни Вук похвалио“ (93). Њега Вукадин моли за помоћ при упису у школу:

(обраћање професору за помоћ)

(6) Јес, вала, [ја сам] ка онај пуж голаћ без куће што је... Него тек има добријех људи, па проминем... Огрија ли ме, кукавца, сунце? (97).

Овде је Вукадин снисходљив и кооперативан у комуникацији, јер очекује солидарисање и помоћ. Унижава себе у очима саговорника (*пуж голаћ, кукавац*), обраћа му се као статусно много надмоћнијем, велича саговорникове карактеристике („има добријех људи“), како би изазвао сажаљење и тако учинио реалнијим решавање свог проблема.

2.2.2. Међутим, кад се околности промене (школа му је досадила), мења се и Вукадиново понашање (загрдио је и с учењем и с владањем). Не поштује професоре и користи сваку прилику да се надмудрује са њима. Нарушава однос професор — ученик који подразумева одређена правила у комуникацији. Међу саговорницима постоји узрасна и статусна разлика, однос надређености односно подређености због различитих друштвених улога. Однос учитељ — ученик подразумева међусобно уважавање примерено образовној установи, које се у комуникацији одликује културом говора и опхођења. Професор се држи ове норме понашања и покушава да уразуми Вукадина лепим речима, у складу са статусом своје професије. Међутим, Вукадин нарушава норме опхођења и својим неприличним понашањем доводи професора у ситуацију да и сам поступи некоректно покушавајући да га избаци са часа. Нарушавање норми опхођења и културе говора од стране Вукадина види се из следећег низа реплика којим Вукадин покушава да одбрани свој став и сачува свој ауторитет пред осталим ученицима, којима је био „вођа“.

(комуникација између професора и Вукадина)

(7) П: Вукадине, иди синко, напоље. В: А зашто да идем, господине! П: Да идеш, братац, за твоје и за моје добро да идеш. В: Мене су, ја мислим, господине, послали овамо да учим, и држави и овом ојађеном народу користим, а не да се мангупирам!... А што да идем, ваљда зато што сам сиротињски и сељачки син? (110).

(пошто му професор поставља услов, да један од њих двојице изађе)

(8) „Мени је, вала, потаман, рекао јеж лисици, а коме није, ено му поља па нек иде.“¹⁰ (110).

¹⁰ Овај фрагмент је из басне „Јеж и лисица“ у којој се каже да је лисица дошла у жежеву кућу и легла на његово место. Пошто ју је истерао, рекао је „Ја сам научио да пространо у мојој кући спавам, а коме је тјесно у кући, широко му је поље“ (Врчевић, 97).

Овде је Вукадин некооперативан у комуникацији и дрскошћу и лукавством покушава да сачува своју позицију и понизи саговорника. Ауторитет професора бива исмејан и понижен, а непристојност је појачана и употребом фрагмента из народне басне, што је непримерено ситуацији. У избору језичких средстава Вукадин се не руководи нормама које налажу одређене ситуације него, без обзира на статусне, узрасне, социјалне и др. разлике, задржава свој завичајни језички и лични идентитет показујући се као тврдоглава, нетолерантна и дрска особа, која не држи до културе говора и опхођења.

2.3.0. Следећа говорна ситуација коју ћемо размотрити јесте она у којој су саговорници Вукадин и начелник. Разговор начелника и запосленог требало би да представља комуникацију између статусно надређеног и подређеног. Вукадин је дошао да моли начелника за унапређење, дакле, да оствари корист за себе. У овој говорној ситуацији Вукадин је пристојан и кооперативан, јер очекује помоћ од свог претпостављеног.

(молба начелнику за унапређење)

(9) Грдна ме невоља доћерала. Моји су *ћедови крв прољевали* за овај топрак веселе земље... каква вјера не *'ванзова, не оде пјевајући, а ја остадо'* *ка онај Ђемо Брђанин на друму ногом копајући*¹¹... *Имам седморо ћечице, седморо црва...* а и вамилија ми виси о врату... ја сам још млад човјек... *кумим вас* (179). [курзив Н. М.]

На лексичком нивоу запажа се да употребљена лексика није у складу ни са ситуацијом ни са статусним односом саговорника. Начелник је надређен чиновнику, Вукадину, и има већу друштвену моћ од њега. Како би умањио ову статусну разлику и очекивану помоћ учинио реалнијом, Вукадин увећава свој значај у очима начелника, позивајући се на своје порекло и дуг који земља, па и његова служба има према њему, јер су „његови ћедови крв прољевали“. Међутим, употреба народних изрека не одговара ни говорној ситуацији ни саговорнику. Употребом оваквих лексичких средстава, Вукадин испољава свој језички и друштвени идентитет — говори језиком краја из кога потиче. Такође, ни израз „имам седморо ћечице, седморо црва“, карактеристичан за просјачки дискурс и тражење милостиње, није примерен званичној ситуацији у којој се саговорници могу позивати на своја права. Избором непримерених језичких средстава и нарушавањем норми опхођења, Вукадин не успева да остави повољан утисак и добије очекивану помоћ од начелника, већ је изазвао контрафекат. Начелник га је ухватио у лажи и избацио га напоље (10), и он понижен излази.

(10) Седморо деце! А оженио си се пре две године?! Напоље!... Одмах на дужност!... А, ти ли си тај? Сад *кумим*, а после се одричеш кумства и забрањујеш поштену човеку да те више кумом зове!! (179).

¹¹ Ђемо Брђанин је епски лик који се сукобио са Марком Краљевићем, али у тој песми не постоје стихови у којима се каже да је остао на друму ногом копајући. То стално место се помиње у неким другим песмама: „Марко Краљевић и вила бродарица“, „Марко Краљевић и Филип Маџарин“ и „Женидба Поповић Стојана“.

2.3.1. На лексичком нивоу карактеристична је и Вукадинова употреба перформативног исказа — *кумим вас*. У усменој неформалној комуникацији углавном се употребљавају форме оријентисане према саговорнику, тј. ублажени императивни искази, експресивни перформативи, као што су разни изрази заклињања и преклињања: *кумим те*, *љубим те* (в. Милосављевић, 62–63). Оваквим језичким средствима исказује се фамилијарност и блискост, чиме се емотивно делује на адресата, како би се овај одобровољио, а како би се тиме обезбедио сараднички однос у комуникацији. Такође, оваквим исказима се експресивно експлицира и прагматичка компонента искренности — жеља да до остварења неког циља дође, што је последица емоционалног стања говорника. Лексика у изразима типа: *бога ти*, *вере ти*, *деце ти*, *љубим те*, *кумим те* одликују се другостепеном номинацијом где лексичке јединице немају номинациону функцију, него функцију деловања, па се на основу секундарних значења уврштавају у семантичко поље перформативности (уп. Ристић 2004, 45–50). Употребом оваквих лексичких средстава, Вукадин, без обзира на ситуацију, чини комуникацију неформалном, желећи да придобије саговорнике.

2.3.2. За разлику од непоштовања лексичке норме, Вукадин је усвојио нека правила културе говора и опхођења у домену граматичке норме, па тако нпр. употребљава облик 2. л. множине уместо 2. л. једине, што је нормирани облик за изражавање поштовања и у говорном и у писаном језику, а учинак му је дистанцираност саговорника у одређеној комуникацији.

3.0. Размотрићемо сада неке од најкарактеристичнијих ситуација које су повезане са најчешће помињаном темом у овом делу — новцем. Вукадинов однос према новцу и заради писац дочарава на следећи начин: „Кад Вукадин чу за паре, он се само пресомити, као да има грчеве у стомаку, и упреподоби, па удари у јужно наречје... а иначе се служио и источним“ (87).

3.1. Представљамо говорну ситуацију у којој учествују равноправни саговорници — у питању су ђачки дани и однос другова Вукадина и дечака са надимком Плави. Ова ситуација подразумева комуникацију која карактерише учеснике истог узраста и која се, поред осталог, одликује односом солидарности, заснованој на генерацијској припадности и припадности истој социјалној групи, у овом случају ђачкој. Претпоставља се да употребљавају језичка средства прилагођена том узрасту и социјалној средини, углавном најчешће у виду градског ђачког жаргона. Између Вукадина и његовог саговорника постоји разлика у степену образовања. Плави је при крају школовања, док Вукадин тек уписује виши разред. Иако Вукадин настоји да буде кооперативан у комуникацији да би извукао одређену корист, његов избор лексичких средстава опет није примерен ситуацији, то није лексика ђачког жаргона, него лексика и фразеологија народног говора и фолклора, што показују примери којим се Вукадин обраћа свом другу, молећи га за новчану помоћ:

(11) Какве паре спомињеш, *кумим те богом великијем и данашњијем црнијем даном по мене кукавица сиња*. А откуда ми паре и ашлука, кад сам ти *јађеник* од такве куће ... Ако ми сад не помогнеш *остадо’ довијека слијеп код очију* (87). [курзив Н. М.]

Употребљава изразе из народне књижевности, перформативни исказа *кумим те*, као и ијекавизме. Иако је употреба перформативног изрази *кумим те* обележје неформалне говорне ситуације, она је непримерена социјалној ситуацији.

3.2. Слична говорна ситуација је она у којој учествују Вукадин и млади адвокат Мицко. Ова говорна ситуација се репрезентује кроз говорни чин молбе и настојање Вукадина да буде кооперативан, да би му адвокат по нижој цени написао молбу за школу:

(обраћање нешто старијем саговорнику)

(12) А пошто ће то бити за једног кукавца и сиромашка?... Кућа ми била сиромашна, везивали лику за опуту... Турци ми пошјекли оца и мајку и сву чељад, а ја једини измаче и остадо... Па се злоплатим и пребијам од дрвета до дрвета и од камена до камена (95). [курзив Н. М.]

И овде се запажа да кад Вукадин моли за нешто, или кад хоће да нагласи своју несрећну судбину, користи исте форме, без обзира на саговорнике и ситуацију. Користи сличну лексику и фразеологију кад је тема разговора новац. Не одступа од одређених језичких средстава кад жели да нешто постигне. За себе увек каже да је *сињи кукавац*, *јаћеник*, *сиромашак*. Све те речи треба да изазову сажаљење код саговорника. Сваком од ових лексема означава се онај који изазива саосећање, несрећник, јадник.

3.2.1. Вукадин често јадикuje над својом злом судбином. За исказивање свог стања, поред именичких речи, користи и народне изреке:

(13) Остадо' да кљуцам ка жуња у сух пањ (141); (14) Еј, црни и несрећни Вукадине... да с неба кускуни падају, теби би се о врат објесили (180)¹².

Вукадин поседује богат речник кад су у питању народне изреке и пословице. То, опет, потврђује његово географско порекло — западне крајеве, који су богати народним причама, баснама, песмама, па се тако и он осведочава као представник тог подручја и истиче свој друштвени идентитет.

4.0. Анализираћемо и Вукадинов однос према муштеријама. Ту је комуникативни однос продавац — купац. Циљ говорника је да саговорника убеди као вешт трговац ласкањем и удварањем. На лексичком плану то се манифестује употребом синтагми *бриго материна*, *јараново цвијеће*, *злато материно*, као и облика *сестро*, *снашо*, *ћерко*, *председнице*, *рођаче* којима Вукадин исказује непосредност, присност и блискост са муштеријом.

(обраћање муштеријама)

(15) О *председнице*, куд се загледа па и прође мој дућан (51); (16) Има *роде*, свега, само тако лијепе муштерије давно ми није било у дућану (52); (17) О *снашо*, изволте унутра, у дућан... има што ти срце хоће и што ти на памет падне (51). [курзив Н. М.]

¹² Ова изрека има неколико варијанти у Вуковим пословицама, а све са значењем бити врло несрећан и баксузан: „Да с неба кускуни падају, Вујашу би се о врат обесили“ (што је изговорио Вујаш, кад није могао наплаћати глобе Турцима); „да седло с неба падне, мене би кускуни око врата заврзли“; „да падне на леђа, разбио би нос“; „да се за зелен бор хватим, и он би се зелен осушио“ (Караџић, 65–66).

Овакве лексеме (*снашо, роде* и сл.) одликују се позитивном експресивношћу, као и другостепеном номинацијом. Другостепеном номинацијом одликују се и лексичке јединице као експоненти експресивне перформативности, чија се експресивност остварује у контексту. Контекстуална експресивност је карактеристична за именице којима се именују лица, особе (*брат, сестра, род, душа* и сл.) када се формом обраћања исказује емоционални однос према адресату да би се на њега деловало на одговарајући начин (в. Милосављевић, 63).

4.1. Вукадин користи и облике *ајде* и *деде* за подстицање. „Окамењени ненормирани облик *ајде* обележје је неформалног, чак и фамилијарног обраћања“ (Милосављевић, 66). Овим се језичким средством изражава захтев сличан молби.

(обраћање муштеријама)

(18) *Деде*, ђевојко, бриго матерна и јараново цвеће, 'оћемо л' да пазаримо? *Де*, гукни, да ти чујем гласа, па ма и не пазарила! (52); (19) '*Ајде*, па извол'те и други пут! (53). [курзив Н. М.]

Оваквим разноликим језичким средствима говорник успева да утиче на адресате, муштерије. Он је кооперативан у комуникацији, када му то иде у прилог и када жели постићи нешто — у овом случају жели продати што више робе, па ласкањем, удварањем и подстицањем испуњава ту намеру.

4.2. И за ову говорну ситуацију (комуникативни однос продавац — муштерија) Вукадин је усвојио одговарајућу норму на граматичком плану, за коју је карактеристична употреба 1. л. множине уместо 2. л. једине:

(обраћање муштеријама)

(20) *Шта ћемо*, дакле, роде, *да пазаримо*, ти само извољевај (52); (21) Па, дакле, газда, *шта смо пазарили?*; (22) '*Оћемо л'* соли, рођаче? Извол'те, извол'те, *да измеримо* једну крупицу (53). [курзив Н. М.]

Употребом 1. л. множине уместо 2. л. једине говорник ублажено изражава наредбу, односно захтев упућен адресату¹³. Инклузивним обликом глагола модификује се императивни карактер исказа и ублажује захтев. Утицај на адресата је умањен тиме што се у улогу адресата укључује и говорник. У овим случајевима радњу обавља саговорник, а говорник је подстиче.

4.3. Међутим, у другој ситуацији, када му је посао продавца досадио, и кад је због варања муштерија добио шамаре од газде, те исте муштерије тера и одбија, користећи се нарочитим језичким средствима. Саговорницима се обраћа на непристојан и дрзак начин, непримерен околностима, а при томе их и вређа:

(23) Поцепаћеш се и ти, снашо, а де ли неће то! (75).

¹³ Могу се издвојити три разлога за коришћење 'ми' уместо Ви: а) наглашавање блиског односа говорника и саговорника (обраћање мајке детету: *Лепо смо се окупали*); б) жеља да се избегне одлука о употреби ти или ви (*Како је?*); в) ублажено изражавање наредбе или захтева (*Могли бисмо отворити прозор*) (уп. Kordić, 26–31).

На питање има ли шта боље од тога у радњи, одговара:

(24) То ти је и најбоље и најгоре; ваљда си ми ти најбоља муштерија! (75).

Околности су се промениле, и Вукадин прилагођава и језичка средства. Користи 1. л. и нема толико фамилијарности у његовом изражавању, јер је ситуација друкчија. Вукадин свој језички израз прилагођава према својим потребама, намерама и плановима. Може бити пристојан и учтив, када хоће да од саговорника извуче неку корист, а чим схвати да комуникацијом неће остварити добит за себе, трансформише се у дрског и непристојног саговорника.

5. Посебну пажњу завређује комуникативна ситуација у којој учествују саговорници који не говоре истим језиком, а то је комуникација између Вукадина и Мис Хеле. Ово је комуникација између саговорника који се не познају, па подразумева дистанцираност. Уз то, саговорници говоре различитим матерњим језицима. Да би оваква комуникација била успешна, нужен минимум остварених услова је да и пошиљалац и прималац поруке познају исти код — језик — како би порука могла бити правилно интерпретирана (уп. Радовановић, 147). Проблем у комуникацији настаје због неразумевања језика, тј. због неусклађеног језичког кода, који се може јавити у комуникацији код носилаца различитих језика, па се јавља међујезичка баријера — Вукадин говори српски, а Хела немачки.

(обраћање саговорнику који говори другим језиком, а који покушава да му прода карте за представу)

(25) Море отиђи, кумим те, свако то хоће љеба без мотике. Засучи, ћерко, скуте и рукаве, па надница ти два динара не фали, па вољ' ти косити ливаду, вољ' ти кукурузе окопавати (183).

Кад му се саговорница обратила Waaas? (Шта?), говорник прави игру речима, на основу онога што је она рекла: „Можеш, вала и код *Vase*, и *Vaso* плаћа аргата и радника“ (183). Због различитог језичког кода дошло је до неспоразума. Други фактор који овде треба узети у обзир јесте Вукадиново намерно неразумевање саговорника — да му је било у интересу да разуме шта му говори Немица, сигурно би се потрудио да је разуме. Пошто од ње мора купити карте (потрошиће новац), ни не труди се да је разуме. Овај дијалог показује да Вукадин ни под којим околностима не одступа од свог језичког израза, који је понео из краја у ком је одрастао. Употребљено је и заклетву (*кумим те*), народну изреку (*свако хоће хлеба без мотике*) и стих из народне песме (*засучи, ћерко, скуте и рукаве*). Без обзира на саговорника и ситуацију, његов језик се на лексиком плану не мења битно.

6.0. Запажа се да Вукадин меша „источно“ и „јужно“ наречје, што потврђује чињеницу да је прихватао и језичке карактеристике београдског говорног идиома, дакле, језичке карактеристике територије на којој се нашао. У једној реченици употребљава паралелно екавизме и ијекавизме:

(26) Деде, *ћевојко*, бриго материна и јараново *цвеће*... Има, роде, свега има, само тако *лијене* муштерије давно ми није било у дућану... Кол'ко је краљевина и царевина [*цвеће*] прешло док је доведе, теби на *бело* грло, дошло (52). [курзив Н. М.]

И ови примери, као и неки из претходног излагања, показују да је при усвајању другог језика или другог језичког идиома лакше усвојити граматичку норму него лексичку.

6.1. Доказ да се Вукадин уклапа у околности у којима се нашао, тј. да се трансформише уколико му то може користити, показује и чињеница да користи стручни, практикантски жаргон:

(27) Ја сам га научио шта значи то „*превити табак*“, а дотле није знао. Показао сам му шта је „*Деловодни протокол*“, и где стоји. Пита ме шта је то „*Сајузити акта*“ ја му и то покажем (122). [курзив Н. М.]

Жаргон је говор одређене друштвене средине, професије, сталежа и сл. који се одликује специфичностима углавном на лексичком нивоу. На професионалном плану користи се струковни жаргон, а употребом лексики из домена струке показује се стручна компетенција и припадност одређеној струци, професији. Тако и Вукадин, обављајући посао практиканта, жели да свој професионални рејтинг истакне користећи се стручном лексиком, па и позајмљеницама. Тако за израз „добити указ“ он употребљава неколико глагола: *аванзовати* у разговору са колегама практикантима (28), фонетски измењену форму *'ванзовати* у разговору са начелником (29), *ванцирати* кад говори са некадашњом газдарицом Кајом (30), док у телеграму који је послао жени користи покрајински глагол *одвалити* (31). Значење овог глагола је 'напредовати у служби, добити више звање, аванзовати'. Вукадин се труди да у административним круговима користи страну реч, да би звучао ученије, док у комуникацији са блиским људима употребљава реч коју је понео са територије одакле потиче.

(28) Мало кога и нисам тужио. Па ја га тужим, а они га аванзују. Кад год ја неког тужим – аванзовање му не фали! (123); (29) Жењен јесам, ванцирџ нијесам (176); (30) А ево мени, господине начелниче, све то горе. Каква вјера не 'ванзова, не оде пјевајући, а ја остадо... на друму ногом копајући (179); (31) Кркљихи у Т. Ја одвалик за указног ђумругију (189).

7.1. Осим праћења Вукадиновог језичког израза у директном говору, можемо га пратити и на другом нивоу — кроз писмену (епистоларну) форму. Ова форма подразумева интеракцију која није лицем у лице, где нема непосредног контакта међу саговорницима. Пошиљалац поруке формулише саопштење, а прималац га интерпретира касније и на другом месту. Карактеристика писма је и да се ту мора на други начин исказати оно што се у говору изражава гестовима, мимиком и сл. Вукадин је написао неколико писама, а језички најзанимљивије је његово писмо Дари које је, како констатује писац, „сасвим у форми канцеларијског акта“ (164):

(32) И ово вјерујте ка да је *званични акти* да је исти г. Начелник на њему *потписат и печат начелства ударен* на овом писму (164). [курзив Н. М.]

7.2. На граматичком нивоу, обележје језика овог писма је и присуство два наречја — „источног“ (београдски идиом) и „јужног“ (западносрбијански идиом). У првој

половини писма служи се источним (нема чак ни ијекавизама), док у другом делу, кад помиње новац, почиње користити јужно:

(33) А то је изнео онај Мика Кугиста (*куга му се на врат напртила!*) што му нијесам *ћео* дати пара на зајам између четири ока... него сам му потражио мало писмена, ради обезбеда *мојујех* крваво *стеченијех* пара, па зато он сада резили *ће* стигне (164). [курзив Н. М.]

Адресант користи ијекавизме и клетву. Чак и у љубавном писму, Вукадин користи иста језичка средства кад је тема новац. Тиме се умањује интимност писма и даје му се нота званичности, пошто говорник сматра да ће женидбом склопити добар посао.

8. Још једна Вукадинова карактеристика је и његов презир према Београђанима и истицање чињенице да је његово сељачко порекло једини разлог што не напредује:

(34) А нијесам ја Београђанин, не до бог! (147); (35) Овде у Београду не можеш корака напред од ових господичића; (36) То је [указ] за вас Београђане остављено, а нас у унутрашњости просто, вала, ко једне мечке рачунају (180).

Становнике Београда зове и Биограчићима:

(37) Кршно чељаде [мис Хела]... бијела кâ снијег и млијеко, кâ она Кунина Златија. Па помера ли помера памет овијем Биограчићима?! (184).

Биограчић и *господичић* су лексеме које се иронично употребљавају да означе човека који живи у граду, али се не понаша племенито, срдечно, гостопримљиво према придошлицама. Тај презир према Београђанима га, ипак, не спречава да носи модерно одело, „београдски јеспап и форма“ (134).

9. Један од најчешћих придева/прилога који Вукадин употребљава је *грдан/грдно* у значењу 'који се истиче степеном, интензитетом; тежак' у великој мери; тешко, страшно':

(38) Богме сам ти ја још црњи, *грдно* ме стаде онај црни Београд (135); (39) Да *грдан* ли сам ти грешник (148); (40) Ја *грдно* ли вас изљуби... Добро те остасте живи (152); (41) *Грдне* ли сам ти батине још ђететом на селу изио (159); (42) *Грдно* ли се ја нагарави (172) [курзив Н. М.]

Овим лексемама наглашава се интензитет говорникових осећања.

10.1. Видели смо да спољашње околности и саговорници не утичу пресудно на Вукадинов језик и да се језичка средства која он употребљава мењају у зависности од ситуације у којој се нађе. Свој језички израз прилагођава углавном према својим потребама, плановима и намерама (кад моли за нешто, кад је незадовољан насталом ситуацијом, кад из настале ситуације жели извући корист и сл.).

10.2. Кад је тема новац, Вукадин говори „јужним“ наречјем (чија су дијалекатска обележја ијекавизми, јекавско јотовање, сажимање групе –ао и сл.) и користи увек исте устаљене изразе *сињи кукавац*, *сирмах* и сл., као и многобројне изреке и пословице, од којих су неке адаптиране и донекле се разликују од општепознатих изрека. Богатство речника,

кад су у питању народне, фолклорне форме — приче, басне, песме, сведоче о Вукадиновој припадности одређеном социјуму — сељаку из западне Србије. Тиме он потврђује свој друштвени идентитет.

10.3. Поред задржавања језичких карактеристика краја из кога је потекао, Вукадин некад прихвата и језик београдског говорног идиома, на чијој се територији нашао (меша екавизме и ијекавизме, користи стручне жаргонизме).

Литература

- Albini, Alfred et al. *Enciklopedija Jugoslavije* III, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1958.
- Врчевић, Вук. *Народне басне*. Дубровник: Наклада књижаре Драгутина Претнера, 1883.
- Карацић, Вук Ст. *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*. Београд: Српска краљевска државна штампарија, 1900.
- Kordić, Snježana. *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002.
- Милосављевић, Бојана. *Форме учтивости у српском језику*. Београд: Учитељски факултет, 2007.
- Николић, Мирослав Б. „Говор Горобилџа“. *Српски етнографски зборник* XIX (1972), 619–746.
- Пецо, Асим. „Стеван Сремац као дијалектолог“. *Јужнословенски филолог* LI (1995), 247–265.
- Radovanović, Milorad. *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- Ристић, Стана. „Примена теорије језичке личности у језичким истраживањима“. *Наш језик* XXXII/1—2 (1997), 73–87.
- *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- Сремац, Стеван. *Вукадин и друге приповетке*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

Об особенностях языкового выражения в контексте социальной и личностной индивидуальности в рассказе *Вукадин* автора Стевана Сремца

Резюме: В статье рассматриваются лингвистические особенности, которые характеризуют речь Вукадина в различных ситуациях в контексте социальной и личностной индивидуальности. Он сохранил особенности языка того края, из которого он родом (черты диалекта, последствия фольклёрного языка), однако он принял и языковые особенности белградской идиомы, так же как и белградские диалектные основы (профессиональный жаргон, екавизми и т. п.). Внешние обстоятельства и собеседники не являются важнейшими факторами влияния на Вукадинов язык, и те языковые средства, которые использует, он их приспособливает к своим потребностям и намерениям.